

Н. О. Дорогович,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЕКСПРЕСИВНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ САКРАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЯНА ТВАРДОВСЬКОГО

У статті розглядається експресивне функціонування сакральної лексики в поетичних текстах Яна Твардовського. Висвітлено образний потенціал і прагматичну спрямованість сакральних найменувань, їх роль у формуванні ідіостилю письменника.

Ключові слова: експресивність, образність, підтекст, сакральна лексика.

В статье рассматривается экспрессивное функционирование сакральной лексики в поэтических текстах Яна Твардовского. Освещены образный потенциал и прагматическая направленность сакральных наименований, их роль в формировании идиостиля писателя.

Ключевые слова: экспрессивность, образность, подтекст, сакральная лексика.

The article deals with the expressive functioning of sacral vocabulary in poetic texts by Jan Twardowski. The imaginative potential and the pragmatic orientation of sacral names, their role in creating the writer's idiosyncrasy are determined in the article.

Key words: expressiveness, imagery, subtext, sacral vocabulary.

Відомий польський поет Ян Твардовський – надзвичайно талановита й неординарна постать у європейській літературі. Його поезія має складний релігійно-філософський зміст і глибокий підтекст, дешифрування якого вимагає від реципієнта ерудиції та вміння співпереживати. Поетичні тексти Я. Твардовського позначені симбіозом двох сторін життя цієї постаті – священичої діяльності та національно-визвольної боротьби (у роки II світової війни поет був солдатом Армії Крайової, брав участь у Варшавському повстанні 1944 р.). Вибір **об'єкта дослідження** не випадковий. Поетичні тексти Я. Твардовського як представника сучасної польської релігійної лірики насичені сакральною лексикою, якій властиві значні експресивні можливості. **Мета дослідження** полягає в аналізі образного потенціалу сакральних найменувань, розкритті їхньої прагматичної спрямованості в тексті та ролі у формуванні ідіостилю письменника. Відповідний аспект дослідження, на нашу думку, є необхідною складовою комплексного лінгвістичного аналізу художніх текстів Я. Твардовського, а також ідіостилю письменника, що зумовлює **актуальність** обраної теми.

У зв'язку з розбіжностями трактування експресивності в мовознавчому континуумі, вважаємо за доцільне навести власне, уточнене визначення цього поняття. Експресивність – це інтенсифікована виразність, тобто стала чи набута в результаті мисленнево-мовленнєвої діяльності мовця (автора) властивість мовних одиниць передавати емоційну чи (і) логічно підсилений смисл, виступати засобами експліцитного чи імпліцитного вираження емотивності, оцінності, інтенсивності, образності [2, с. 22]. Експресивність є семантико-стилістичною категорією, у той час як експресія (різновид лінгвопсихоментальної діяльності мовця, спрямованої на інтенсифікацію виразності висловлення, на досягнення експресивності) – комунікативною.

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що в художніх текстах Я. Твардовського сакральна лексика характеризується значним експресивним потенціалом. До ключових належать слова *anioł, aureola, Bóg, diabeł, dusza, ewangelia, grzech, komunija, kościół, krzyż, ołtarz, opłatek, pacierz, spowiedź, święty, wigilia* та ін. На думку дослідниці експресивної лексики Н. Бойко, «лексми такого типу позначені відчутною позитивною тональністю, апеляцією до душевних переживань, особливих емоційних станів, що й є підставою для зарахування їх до експресивного фонду мови» [1, с. 84]. Експресивність названих лексем реалізується через актуалізацію їхніх образних лексико-семантичних варіантів: *Jeden [Jan] nie zląkł się krzyża jeden stał pod krzyżem / pozostali ze strachu w Wielki Piątek zbiegli / kto ucieka od Krzyża – krzyż cięższy dostanie* (Я. Твардовський) [9, с. 262] (*krzyż* – 'wiara chrześcijańska; wyznawcy tej wiary'; 'cierpienie, udręka, zmartwienie') [7, с. 1222]. Адгерентна, тобто контекстуально зумовлена експресивність, є наслідком «експериментів» автора зі словом і його образними можливостями.

Високий ступінь експресивності властивий одиницям з оказіональним метафоричним переосмисленням семантики, що формують ідіостиль автора. Такі образно-сміслові структури ґрунтуються на зіставленні чи поєднанні лексем на позначення понять із зовсім різних сфер, найчастіше матеріальної та духовної: *autostrada do nieba, kolejka do nieba, na niebieskim progu, przed płotem Królestwa Niebieskiego, szminka świętości, zachorować na grzech*. Автор творить парадокси, зближуючи слова, які містять антонімічні, несумісні семи в ядрі лексичного значення: *apostolowie niewiary* ('віра' – 'невірство'), *aureola kwadratowa* ('круглий' – 'квадратний'), *świętych leżakowanie* ('безгрішність' – 'гріх'). Екстралінгвальною основою такого прийому є когнітивний дисонанс, тобто невідповідність референта та дій, станів, властивостей, які йому приписуються. Такий прийом руйнує стереотипні образи, загострює увагу реципієнта, орієнтуючи його на пошуки додаткового смислу висловлення: *Tu separatka / nic nie potogło / miał już aureole kwadratową / uparł się mieć okrągłą* [9, с. 250].

У такому фокусі можна говорити про метафоричний троп – певний текстовий сегмент, межі якого визначаються зосередженням у них однієї метафоричної асоціації, що виходить з певного центру й обумовлює відповідне лексичне оточення [3, с. 4]. Різновидом метафори, за концепцією білоруського дослідника С. Кураша, є конструкції, які виражають предикацію (приписування) властивостей одного предмета іншому [3, с. 11–12]. На основі аналізу фактичного матеріалу можна виділити два основні різновиди предикації. Перший – приписування абстрактним, духовним поняттям властивостей неживих предметів (у структурі лексичного значення

слів на позначення об'єктів метафори актуалізується сема 'матеріальність'): *anioł co stale o jeden numer za mały, grzechy lżejsze od śniegu, pić ustami mszę, trzy czwarte duszy* тощо. Наприклад: *Myślałem że kobieta nie ma duszy a jeśli ma to trzy czwarte* [9, с. 126].

Другий різновид предикації – приписування абстрактним, духовним поняттям властивостей живих істот, а саме людини (у структурі лексичного значення слів на позначення об'єктів метафори актуалізується сема 'людськість'). Тобто йдеться про стилістичний прийом персоніфікації. Актуалізуючи асоціативний потенціал сакральних лінгвоодиниць, автор творить чуттєві, загадкові, навіть містичні образи: *Przyszła mi na wigilię, zziębnięta, głuchociemna, / z gwiazdą, jak z jasną twarzą – wigilia przedwojenna <...>. / Przyszła, usiadła sobie. Jak żołnierz pomilczała, / Jezusa z klasy pierwszej z opłatkiem mi podała* [9, с. 150]. Менше експресивне навантаження властиве персоніфікованим теонімам: *Nie bój się że miłość nadciąga jak burza / skoro Bóg ci anioła wynajął za stróża* [8, с. 17]; *Mój Bóg jest głodny / ma chude ciało i zebra [...] / tylko miłością / mój Bóg się daje nakarmić* [8, с. 291]. Персоніфікація традиційно виражається за допомогою риторичних звертань, які характерні для аналізованих текстів, як і для релігійного дискурсу загалом.

Одним із засобів творення експресивного підтексту в досліджуваній поезії є метонімія – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та ін. характеру) при відображенні в свідомості мовця [5, с. 339]. У Я. Твардовського метонімія перетворюється на засіб семантичної трансформації текстових відрізків, зумовлюючи полімотивацію, прирощення додаткового смислу. Цікаво, що іноді саме буквальне значення художніх сегментів, а не їхній образний план є ключовим у вираженні авторських інтенцій: *Można po spowiedzi zjeść całego Boga* [9, с. 96]; <... > *Gdzie zamykałem Jezusa w tabernaculum zawsze z cząstką czyjegoś płaczu* [9, с. 46].

Яскравою рисою ідіостилу Яна Твардовського є трансформація або творення номінацій святих за мовною моделлю, характерною для релігійного дискурсу, як-от: *Antonim od zgubionego klucza, Święty Florian od pożaru, Święty Tadeusz od burzy, Święta Agnieszka od tego co najprościej* та ін. Декодування символічного підтексту таких найменувань іноді потребує звернення реципієнта до соціально-історичного чи біблійного контексту. Наприклад, багатокomпонентна номінація *Święta Magdalena od utraconej cnoty* ґрунтується на загальновідомому факті біблійного походження (Свята Маґдаліна відома з Біблії як розпусна жінка, яка щиро покаялася перед Ісусом Христом), тому легко піддається декодуванню навіть поза контекстом. Однак Я. Твардовський вводить цю номінацію в текст не просто зі стилістичною метою, а для прирощення додаткового смислу висловлення: *Święta Magdalena od utraconej cnoty – / proszę cię o utratę pamięci – / zebym zapomniał o własnych urazach, jak o czarajniczku wrzątku* [9, с. 40].

Для розширення прагматично-смыслового простору тексту автор творить оказіональну номінацію *Jan od Biedronki*, протиставляючи її узуальній *Jan od Krzyża* (Святий Іван від Хреста, також відомий як Святий Хуан де ла Крус і Святий Іван Хрещений): *Święty Janie od Krzyża, kiedy pełnia lata / i derkacz się odezwał, głuchy odgłos łąki / owieczka z dzwonkiem beczy, przepiórka szeleści, / rzuć mi malwę i nazwij Janem od Biedronki* [9, с. 26]. Зіставлення імен стрижневих образів, на нашу думку, формує смысловий та ідейний центр цілого поетичного тексту, межі якого збігаються з наведеною цитатою. Звичайно, зчитування імплікатур (декодування прихованої інформації) залежить від пресупозицій, від міри спорідненості фонових знань і ціннісних орієнтацій автора та інтерпретатора тексту. Оскільки імпліцитність – це вираженість такої інформації, яку носії мови, спираючись на синтагматичний і парадигматичний лінгвальні контексти, на певні когнітивні та прагматичні чинники й умови спілкування, сприймають, інтерпретують шляхом домислювання [4, с. 99], то чим глибший текст, тим більше варіантів його інтерпретації існує. Тексти Я Твардовського зорієнтовані, без сумніву, на високоерудованого читача.

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, сакральна лексика у складі образно-смыслових структур виконує не лише експресивну, а й аксіологічну та прагматичну функції, оскільки використовується для вираження аксіологічних установок автора, мотивованих його індивідуальним світосприйняттям і ціннісними орієнтирами. На думку Є. Бартмінського, цінності, які акцентує мовець, детермінують функціонування базових понять на рівні дискурсу, їх специфічне профілювання, пов'язане із жанрово-стильовою специфікою висловлення, а отже, з комунікативною інтенцією, а вона завжди пов'язана з цінностями мовця [6, с. 143]. У цьому контексті можна говорити про розширення функцій тропів, які одночасно є засобом експресії висловлення та інструментом оцінювання фрагментів позамовної дійсності. Зокрема це властиво порівнянням: <... > *Ksiądz płacząc sam siebie jak grzechu się wstydzi* [9, с. 30]; *Większy wstyd nagiej duszy / niż nagiego ciała* [9, с. 182].

Результати дослідження засвідчують, що сакральна лексика активно залучається Я. Твардовським до процесу експресивного текстотворення. Актуалізація емотивно-оцінних сем та образних співзначень, метафоричне переосмислення семантики сакральних лексем, а також творення оказіональних номінацій належать до ключових чинників експресії та прирощення додаткового смислу висловлення в аналізованих поетичних текстах.

Література:

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія / Надія Іванівна Бойко ; [відп. ред. А. П. Грищенко]. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 551 с.
2. Дорогович Н. О. Мовна експресія в художніх текстах українського резистансу 40–50-х років ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Омелянівна Дорогович. – Івано-Франківськ, 2013. – 282 с.
3. Кураш С. Б. Метафора и её пределы : микроконтекст – текст – интертекст : монографія / Сергей Борисович Кураш. – Мозырь : МозГПИ им. Н. К. Крупской, 2001. – 121 с.

4. Невідомська Л. М. Імплицитність: повносистемний аспект : монографія / Лілія Мелетіївна Невідомська. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 416 с.
5. Тараненко О. О. Метонімія / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл». ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 339–342.
6. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / Jerzy Bartmiński : wyd. drugie uzupełnione. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2007. – 328 s.
7. Słownik języka polskiego / pod redakcją Witolda Doroszewskiego : w 16 t. – Warszawa : PWN, 1964. – T. III. – S. 1222.
8. Twardowski J. Miłości wystarczy że jest / Jan Twardowski. – Katowice : UNA, 2004. – 335 s.
9. Twardowski J. Trzeba iść dalej, czyli spacer biedronki / Jan Twardowski : poezje wybrane. – Kraków : KAIROS, 2000. – 400 s.